

فصلنامه تخصصی اطلاع‌رسانی در حوزه نقد و تصحیح متون، نسخه‌شناسی و ایران‌شناسی

دوره سوم، سال سوم، شماره سوم و چهارم، پاییز - زمستان ۱۳۹۷ [انتشار: پاییز ۱۳۹۹]

سرمسختن: اندر نگاهداشت جانب اهل وفا • تلفظ صامت‌های عربی «ض» و «ظ» در زبان فارسی / علی‌اشرف صادقی • درباره تاریخ تألیف نزهة المجالس [الدین] خلیل شروانی و نمونه خط شمس‌الدین جونی اول / عبداللّٰه شیخ‌الحکامی • رباعیات خیتام، بررسی دستنویس محمد قوام / سید علی میرافشلی • نسخه‌های تازه‌یافت از معدن‌الذکر در مجارستان / عارف نوشاهی • اشعار کافی ظفر در سفینه صائب / محسن ذاکرالحسنی «پوند» • ابیاتی نویافته از آفرین‌نامه ابوشکور بلخی / سید محمدحسین حکیم • شهید بلخی، شاعر و فیلسوف هم‌عصر رازی / فرانسوا بلوا، ترجمه: میرسالار رضوی • یادگار تصویری چاپ سنگی زیارت کربلای معلى / علی بودری • دگرگونی دو وزن دوری‌شده، بررسی تاریخی و تحلیل موسیقایی / بهرام بنائی • معرفی و تصحیح فرسنامه‌ای کهن / یاسین اسماعیلی • ترجمه‌ای کهن از قصیده نوبه ابوالفتح بستی / فاطمه شاملو • مجله مولانا رومی (جلد ۲۰، ۲۱) / مجالدین کیوانی • شعر تغزلی فارسی در دوران کلاسیک، ۸۰۰-۱۵۰۰: غزل، قصیده و رباعی / مجالدین کیوانی • دستور الملوک میرزا رفیعا با ملاحظاتی درباره دو متن مشابه آن / علی صفری آق‌قلعه • نگاهی به فرهنگنامه توصیفی پزشکی در شعر کهن فارسی / اکبر حیدرانی • نگاهی به تصحیح خلاصه الاشعار و زیادة الافکار (بخش قزوین، گیلان و دارلرز و نوا) / مرتضی موسوی • نقد و بررسی دیوان اشعار شهاب‌الدین عمیق بخارایی / محسن شریفی صحنی • مروری بر کتاب ان‌لئون در عرصه علم و سیاست / هدیه رهبری • ریشه‌شناس چه می‌کند؟ (۵) / ستایش دشتی • آثار پیکوی ابراهیم افندی / نصرالله صالحی • چند نکته درباره ابوعلی تیرانی (تیرانی) / اکبر نعمی • ابوعلی تیرانی، صاحب کتاب المصداور / سید احمدرضا قائم‌مقامی • عبید با عبید زاکانی، درنگی بر اشعار منسوب به عبید در مجموعه لطایف و سفینه ظریف / فرنام حقیقی • خودنقادی، ذیلی بر مقاله پیشین نگارنده / محسن شریفی صحنی

فهرست

سر سخن

اندر نگاهداشت جانب اهل وفا..... ۴-۳

جستار

تلفظ صامت‌های عربی «ض» و «ظ» در زبان فارسی / علی‌اشرف صادقی..... ۱۲-۵
 درباره تاریخ تألیف نزهة المجالس جمال‌الدین خلیل شروانی و نمونه خط شمس‌الدین
 جوینی اول / عمادالدین شیخ‌الحکمایی..... ۱۵-۱۳
 رباعیات خیتام، بررسی دستنویس محمد قوام / سیدعلی میرافضلی..... ۲۲-۱۶
 نسخه‌ای تازه یافت از معدن الدرر در مجارستان / عارف نوشاهی..... ۲۶-۲۳
 اشعار کافی ظفر در سفینه صائب / محسن ذاکر الحسینی «پرنده»..... ۲۸-۲۷
 ابیاتی نویافته از آخرین نامه ابوشکور بلخی / سید محمدحسین حکیم..... ۳۲-۲۹
 شهید بلخی، شاعر و فیلسوف هم عصر رازی / فرانسوا دیلو؛ ترجمه: میرسالار رضوی..... ۳۹-۳۳
 یادگار تصویری چاپ سنگی زیارت کربلای معلی / علی بوذری..... ۴۵-۴۰
 دگرگونی دو وزن دوری شده، بررسی تاریخی و تحلیل موسیقایی / بهراد بنائی..... ۵۸-۴۶
 معرفی و تصحیح فرسنامه‌ای کهن / یاسین اسماعیلی..... ۷۱-۵۹
 ترجمه‌ای کهن از قصیده نونیه ابوالفتح بستی / فاطمه شاملو..... ۸۲-۷۲

نقد و بررسی

مجله مولانا رومی (جلد نهم، ۲۰۲۰م) / مجالدین کیوانی..... ۸۸-۸۳
 شعر تغزلی فارسی در دوران کلاسیک، ۸۰۰-۱۵۰۰: غزل، قصیده و رباعی / مجالدین کیوانی..... ۹۴-۸۹
 دستور الملوک میرزا رفیعاً با ملاحظاتی درباره دو متن مشابه آن / علی صفری آق‌قلعه..... ۱۰۹-۹۵
 نگاهی به فرهنگنامه توصیفی پزشکی در شعر کهن فارسی / اکبر حیدریان..... ۱۱۶-۱۱۰
 نگاهی به تصحیح خلاصه الاشعار و زیادة الافکار (بخش قزوین، گیلان و دارالمرز و نواحی آن) / مرتضی موسوی.....
 نقد و بررسی دیوان اشعار شهاب‌الدین عمیق بخارایی / محسن شریفی صحرایی..... ۱۳۴-۱۲۹
 مروری بر کتاب ان‌لمتون در عرصه علم و سیاست / هدیه رهبری..... ۱۳۶-۱۳۵

پژوهش‌های دبایستی

ریشه شناس چه می‌کند؟ (۵) / ستایش دشتی..... ۱۴۱-۱۳۷

ایران «متون و منابع عثمانی» (۲۰)

آثار پیجوی ابراهیم افندی / نصرالله صالحی..... ۱۴۴-۱۴۲

درباره نوسازی پشین

چند نکته درباره ابوعلی تیزانی (تیزانی) / اکبر نحوی..... ۱۴۷-۱۴۵
 ابوعلی تیزانی، صاحب کتاب المصادر / سیداحمد رضا قائم مقامی..... ۱۵۰-۱۴۸
 عبید یا عبید زاکانی، درنگی بر اشعار منسوب به عبید در مجموعه لطایف و سفینه ظرایف /
 فرزام حققی..... ۱۶۲-۱۵۱
 خودانتقادی، ذیلی بر مقاله پیشین نگارنده / محسن شریفی صحرایی..... ۱۶۴-۱۶۳

بسم الله الرحمن الرحيم

۸۴ - ۸۵

فصلنامه اطلاع‌رسانی در حوزه نقد و تصحیح
 متون، نسخه‌شناسی و ایران‌شناسی
 دوره سوم، سال سوم، شماره سوم و چهارم
 پاییز - زمستان ۱۳۹۷ [انتشار: پاییز ۱۳۹۹]

صاحب امتیاز:

مؤسسه پژوهشی میراث مکتوب

مدیر مسئول و سردبیر: اکبر ایرانی

معاون سردبیر: مسعود راستی‌پور

مدیر داخلی: یونس تسلیمی پاک

طراح جلد: محمود خانی

چاپ دیجیتال: میراث

نشانی مجله:

تهران، خیابان انقلاب اسلامی، بین خیابان دانشگاه و
 ابوریحان، ساختمان فروردین، شماره ۱۱۸۲، طبقه دوم.

شناسه پستی: ۱۳۱۵۶۹۳۵۱۹

تلفن: ۶۶۴۹۰۶۱۲

دورنگار: ۶۶۴۰۶۲۵۸

www.mirasmaktoob.ir

gozaresh@mirasmaktoob.ir

بها: ۲۵۰,۰۰۰ ریال

روی جلد: شاهنامه فردوسی، نسخه تهیه شده برای
 ابراهیم میرزا تیموری، بی تا [میان ۸۱۷ - ۸۳۸ ق.]،
 به نشانی MS. Ouseley Add. 176-017r در کتابخانه بادلین.

تصویر خط بسمله

از نسخه کتابخانه John Rylands

نسخه‌های تازه‌یافت از معدن الدر در مجارستان

عارف نوشاهی

arifnaushahi@gmail.com

۹۰۲/۶۸) به دست آمد که گزارش آن نیز چاپ شده است.^۲ در مهرماه ۱۳۹۷ ش آقای شیخ الحکمایی به من خبر دادند که نسخه‌ای از معدن الدر در مجارستان پیدا شده است. منبع اطلاع ایشان فهرستی از نسخه‌های خطی فارسی در آکادمی علوم مجارستان بود.^۳ هنوز از این جریان سالی نگذشته بود که آقای شیخ الحکمایی در یکم مرداد ۱۳۹۸ ش تصویر کامل نسخه مجارستان را تهیه نمودند و تحویل نگارنده این سطور دادند که در همینجا مراتب سپاس خود را به خدمت ایشان ابلاغ می‌دارم.

نسخه تازه‌یافت معدن الدر در آکادمی علوم مجارستان، بوداپست (ش Perzsa O. ۰۹۵) نگهداری می‌شود. نسخه در ۱۹۹ برگ است و هر صفحه ۱۵ سطر دارد. نام کاتب مرشد بن امام بن سلیمان شیرازی، تاریخ کتابت میانه شوال ۹۱۷ ق و محل کتابت ادرنه (ترکیه) است. انجامه به عربی است، بدین عبارت:

قد تم هذا الكتاب على يد الفقير اقل الانام^۴ مرشد بن امام بن سلیمان شیرازی فی اواسط شهر شوال ختم بالخیر و الاقبال^۵ بسنة سبعة عشر و تسعمائة الهجرية المصطفوية فی دار السلطنة ادرنه حماها الله تعالى عن جميع الآفات بحق محمد و آله عليه افضل الصلوات والتسليمات. تم.

نسخه به نستعلیق خوب، واضح و خوانا تحریر شده است. کاتب از برگ ۱۶۶ ر به بعد، تا آخر نسخه، حروف و کلمات را نقطه‌گذاری نکرده و این بخش نسخه به صنعت غیرمنقوط می‌ماند! در آغاز متن بسمله به آب زر و در تمام متن سرباب‌ها و سرفصل‌ها به شنگرف است. در برگ ۲ ر مهرکوچکی با نام «محمد صادق» دارد.^۶ کاتب نسخه بوداپست همان کسی است که تلخیصی

در سال ۱۳۷۳، در سفری به استانبول، به نسخه‌ای از معدن الدر در مخزن چلبی عبدالله افندی کتابخانه سلیمانیه (به شماره ۳۰۲) برخورد و فیلمی از آن با خود آورد و بر اساس آن کار کردم و در ۱۳۸۳، با عنایت آقای عمادالدین شیخ الحکمایی، این کتاب چاپ و نشر شد.^۱

معدن الدر فی سیره الشیخ حاجی عمر، تألیف شمس‌الدین محمد بن سلیمان بن دانیال عمری مرشدی به سال ۸۶۹ ق، یگانه سیرت‌نامه شیخ طریقه مرشدیه، حاجی ناصرالدین عمر (۷۱۳ یا ۷۲۳ - ۱۲ ربیع الاول ۸۲۶ ق) است. ناصرالدین عمر اصلش از لرستان بود و حدود ۸۱۸ ق به شیراز نقل مکان کرد و در محله موردستان خانقاهی (بقعه‌ای) ساخت و باقی زندگانی را در شیراز به سر کرد و پس از وفات در همان بقعه مدفون شد.

هنگام چاپ معدن الدر، نسخه استانبول را تنها نسخه باقی‌مانده از این اثر می‌پنداشتیم. یک سال پس از انتشار کتاب، در سال ۱۳۸۴ ش، در سفری به مدینه، در کتابخانه عارف حکمت، تلخیصی از معدن الدر با نام «رساله احوال عمر بن دانیال همدانی» (رقم العام ۴۲۹۹، رقم التصنيف

۱. شمس‌الدین محمد عمری مرشدی (۱۳۸۳). معدن الدر فی سیره الشیخ حاجی عمر. تصحیح، مقدمه و تعلیقات عارف نوشاهی و معین نظامی. با تقریظ ایرج افشار. تهران: نشر کازرونیه. ضمناً کتاب عربی الجواهر والدر فی سیره الشیخ الحاج عمر تألیف محمد المنتقی أحمد تال (دارالبرق، ۲۰۰۵ م) هیچ ربطی به معدن الدر ما ندارد.

۲. عارف نوشاهی (۱۳۸۵). «رساله در احوال عمر بن دانیال بن سلیمان همدانی یا تلخیصی از معدن الدر فی سیره الشیخ حاجی عمر». معارف، دوره ۲۲، ش ۳ (آذر - اسفند): ۹۳-۹۸؛ نیز: مقالات عارف، دفتر سوم، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، تهران (زیر چاپ).

3. Benedek Péri with Mojdeh Muhammadi and Miklos Sarkozy (2018). *Catalogue of the Persian Manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*. Leiden: Brill.

۴. فهرست‌نویس بوداپست به خطا «اقل الامام» خوانده است.
۵. فهرست‌نویس بوداپست به خطا «ختم بالخیر والامثال» خوانده است.
۶. فهرست‌نویس بوداپست به خطا «صدق محمد» خوانده است.

از معدن الذرر تهیه کرده‌است (نسخه عارف حکمت). وی در میانه رساله ملخص، آنجا که واقعه به دنیا آمدن پدرش آمده‌است، می‌نویسد:

کاتب حروف، مرشد بن امام الشیرازی العمری می‌گوید که خدمت حضرت علامه العصر مولانا عبدالرحمان جامی علیه الرحمة و الرضوان در کتاب شواهد النبوة آورده که غیر از حضرت یحیی پیغمبر... و حضرت امام حسین رضی الله عنه، هیچ فرزندی دیگر که در شش ماه زاییده باشد، نمانده، و پدر این فقیر، شیخ امام‌الدین محمد نیز در شش ماهگی متولد شد، چنانچه گذشت.^۱

و در خاتمه رساله ملخص گوید:

حرره محرره مرشد ابن امام العمری الشیرازی عفی عنهما.^۲
پدر کاتب، شیخ امام‌الدین محمد، فرزند بدرالدین سلیمان (دوم) بن شیخ نجم‌الدین دانیال بن شیخ بدرالدین سلیمان (اول) بود، یعنی برادرزاده حاجی ناصرالدین عمر - صاحب سیره - و برادر کلان شمس‌الدین محمد، مؤلف معدن الذرر. وی در ۲۰ رجب ۸۲۰ هـ به دنیا آمد و در ۸۶۹ هـ به‌عنوان متولی خانقاه حاجی عمر در شیراز منصوب شد.^۳
مرشد بن امام در دیباچه رساله ملخص، حاجی عمر را جد خود گفته‌است:

این چند سطری از شطری از واردات احوال جد بزرگوام
حضرت... ناصرالملّة و الشریعة و التقوی والدّین عمر بن
دانیال بن سلیمان قدس الله سرهم العزیز.^۴

مرشد بن امام رساله ملخص را به خدمت «نظام الوزارة و الحكومة و الدّین و الدّین احمد پاشا» اتحاف کرده‌است و نام وی را با القاب بلندبالایی آورده‌است.^۵ مهدی الیه احمد پاشا، احتمالاً قره احمد پاشا (کشته ۹۶۲ ق) وزیر اعظم با نفوذ سلیمان اول عثمانی است که در ۹۵۹ ق برخی قلعه‌های مجارستان را گشوده بود. در فهرست وزرای اعظم عثمانی نام نظام‌الدین احمد پاشا هم دیده می‌شود که روزگار

۱. احوال عمر بن دانیال: گ ۳۲ پ.

۲. همان: ۴۲ الف.

۳. معدن الذرر: ۷۳-۷۴؛ نیز مقدمه همان کتاب، ص ۴۷ و ۴۸؛ احوال عمر بن دانیال: گ ۳۲ پ.

۴. احوال عمر بن دانیال: ۱ پ.

۵. همان: ۱ پ، ۲ ر.

وزارت او (۷۳۱-۷۴۹ ق) پیشتر از تألیف معدن الذرر است. چون مرشد بن امام شیرازی، عبدالرحمان جامی (د. ۸۹۸ ق) را با کلمات دعائیة «علیه الرحمة و الرضوان» یاد کرده‌است و نسخه بوداپست معدن الذرر، به قلم او در اواسط شوال ۹۱۷ ق در ادرنه کتابت شده، احتمال دارد ملخص معدن الذرر را پس از ۸۹۸ و ۹۱۷ ق آماده کرده‌باشد. نسخه استانبول معدن الذرر نسخه‌ای بدون نام کاتب و تاریخ کتابت است. احتمال داده‌بودیم که این نسخه متعلق به قرن یازدهم هجری باشد که مسلماً در قلمرو عثمانی کتابت شده‌است، زیرا یادداشت‌هایی و مهوری به زبان ترکی با سال ۱۱۷۴ ق دارد. نسخه بوداپست نیز در ادرنه، قلمرو عثمانی، کتابت شده‌است که بودن مرشدیان و بازماندگان حاجی ناصرالدین عمر مرشدی را در سرزمین عثمانی تأیید می‌کند. احتمال دارد وقتی در قرن دهم هجری شاه اسماعیل اول صفوی (۹۰۷-۹۳۰ ق) دستور کشتن خلفای سلسله مرشدیه و تخریب بناهای مهم این سلسله در ایران را داد، بازماندگان حاجی ناصرالدین عمر به‌سوی سرزمین عثمانی گریختند. مریدان طریقت مرشدیه جایگاه خاصی در آنا تولی داشتند و آل عثمان به‌ویژه در فتح استانبول خود را وامدار نفوذ معنوی و سپاهیان این سلسله، که موسوم به «علمداران مرشدی» بودند، می‌دانستند و هنوز در شهر بورسای ترکیه، که پایتخت نخست عثمانیان بوده‌است، مسجد و مقبره‌ای با نام شیخ ابواسحاق کازرونی در محله‌ای با همین نام موجود است.^۶

نسخه بوداپست به‌مراتب از نسخه استانبول بهتر است، زیرا به قلم یکی از افراد خانواده صاحب سیره کتابت شده‌است و احتمالاً از روی نسخه‌ای بوده که در خاندان صاحب سیره باقی مانده بوده‌است. پس از مقایسه و مقابله مختصر نسخه‌های بوداپست و استانبول، دو نوع اختلاف دیده‌شد. یکی اینکه نسخه بوداپست جامع‌تر از نسخه استانبول است و مطالبی دارد که اصلاً در نسخه استانبول

۶. هاید لاله و عمادالدین شیخ‌الحکامی (۱۳۸۷). «بناهای معروف به ابواسحاقیه در ایران و سرزمین‌های اسلامی»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، ش ۲، دوره ۵۹ (تابستان): ص ۱۱۳.

۷. عمادالدین شیخ‌الحکامی (۱۳۹۸). «اوراق سنگین (۲)»، بخارا، س ۲۴، ش ۱۳۳ (مهر-آبان): ص ۶۲۶.

حضرت مقدّسه احمديّه رفاعيّه بر سر حضرت مقدسه قدس سرّه و اختصاص یافتن آن حضرت به حضرت مقدسه مرشدیه قدس الله تعالى ارواحهم. (۹ پ)

- نسخه چاپی: در زمانی که مجاور کعبه بودم... (ص ۴۶)
نسخه بوداپست: این نقل در نسخه بوداپست با جزئیات بیشتر و واقعات مفصل تر آمده است. (۵۷ پ)

- نسخه چاپی: خاتمه در بیان احوال پدر مؤلف... تازمانی که سنّ مبارک ایشان به قولی صد و پنج و به قولی صد و یازده سال بود... بنای خانقاه و مسجد به دست مبارک از نواحی بقعه - از خانه‌ای که تعلق به حضرت داشت - بکند. (ص ۱۳۱)

نسخه بوداپست: خاتمه در بیان احوال پدر مؤلف... تا زمانی که نقل به عالم بقا فرمود و فرمودی که میان این فقیر و حضرت مقدسه در سن هشتده سال بیش [فرق] نبود و بدین قیاس سنّ مبارک ایشان به قولی صد و پنج سال و به قولی صد و پانزده سال بود... حالات خود همیشه از خلق پنهان می داشت و سنگ تمام خانقاه و مسجد و شبستان به دست مبارک از نواحی بقعه - از خانه‌ای که تعلق به حضرت می داشت - بکند. (۱۹۷ پ)

این فقط چند نمونه بود. با استقصا نمونه‌های بیشتر می توان ارائه کرد. اگر در آینده قرار باشد که معدن الذّکر تجدید نظر و تجدید چاپ شود، قطعاً نسخه بوداپست اساس قرار می گیرد.

نمی دانیم این نسخه از ادرنه (ترکیه)، که محل کتابت آن بوده، چگونه به مجارستان رفته است. احتمالاً مرشد بن امام - کاتب نسخه بوداپست - جزو هم رکابان قره احمد پاشا، وزیر اعظم سلطان عثمان اول، بوده که برخی قلعه‌های مجارستان را فتح کرده بود. البته فاصله بین تاریخ کتابت نسخه بوداپست (۹۱۷ ق) و فتح قلعه‌های مجارستان در ۹۵۹ ق را نیز باید مدّ نظر داشت. بر اساس آنچه ثبت شده (نک. فهرست یاد شده، ص ۵۳)، نسخه بوداپست از سپتامبر ۱۹۴۵ م متعلق به مرکز کتابخانه‌های عمومی مجارستان بوده و در ۱۹۵۱ م به اکادمی علوم مجارستان انتقال یافته است.

نیامده است؛ دیگر اینکه در برخی مطالب مشترک نیز عبارات اختلاف دارد و اطلاعات کم و بیش است.

نمونه از نوع اول

در باب هشتم «در بیان مکاشفات و معراج آن حضرت»، از برگ ۱۰۱ تا ۱۰۳ ر و از برگ ۱۱۱ پ تا ۱۱۳ ر مطالبی در نسخه بوداپست هست که نسخه استانبول ندارد. در اینجا سطور آغازین واقعات را می نویسیم:

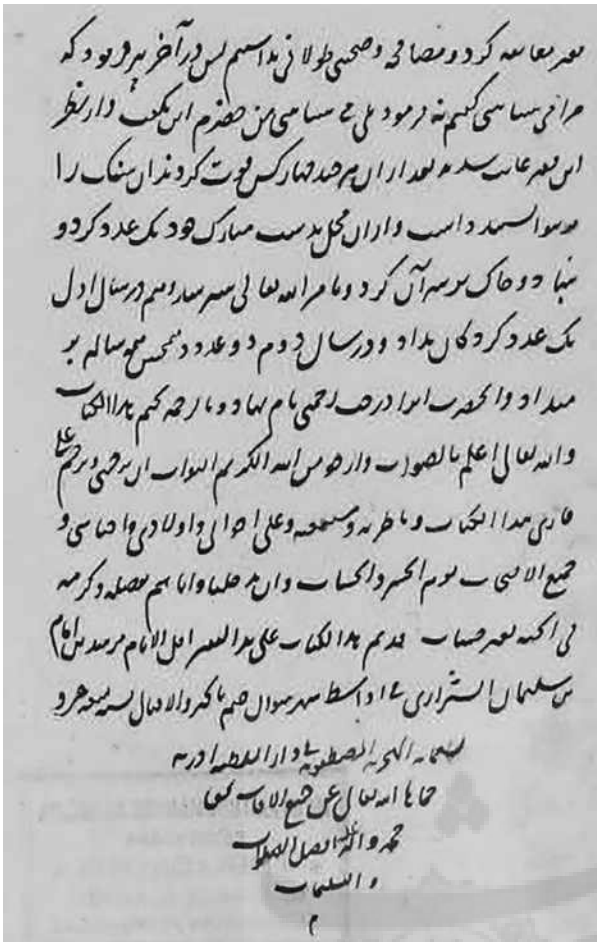
- نقل است که حضرت مقدّسه قدس سرّه فرمود که در زمانی که مجاور کعبه معظمه بودم...
- نقل است از پدر مؤلف رحمه الله تعالى و منه سمعت که فرمود حضرت مقدّسه قدس سرّه مدتی مدید در ولایت خود همه روزه در کوه گردیدی...
- نقل است که حضرت مقدّسه قدس سرّه فرمود که در کوه چند نوبت با حضرت عزّت عزّ شانه سخن می گفتم...
- نقل است از مولاناء اعظم اعلم مولانا عضدالدین محمد قاضی که از موالی عظام...
- نقل است که حضرت مقدّسه قدس سرّه فرمود شبی درویشی از درویشان این ضعیف به خواب رفته بود...
- نقل است از علامه علمای عصر و اوان المشار الیه فی الفتوی والفرقان مولانا تاج الملة والدين اسمعیل کربالی...
- نقل است که حضرت مقدّسه قدس سرّه فرمود که الله سبحانه و تعالی به فضل و عنایت خود این بنده ضعیف را...

نمونه از نوع دوم

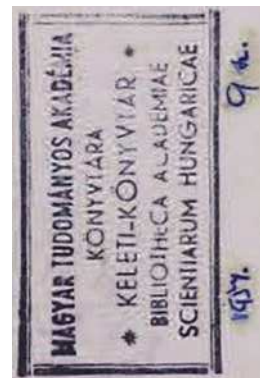
- نسخه چاپی (استانبول): باب دوم در بیان مرشد آن حضرت و سلسله بیعت به حضرت خلائق پناه، قطب آفاق، شیخ ابواسحق ابراهیم بن شهریار کازرونی و سبب منازعت با حضرت مقدّسه رفاعيّه و غیره. (ص ۸)
- نسخه بوداپست: باب دوم در بیان مرشد آن حضرت و سلسله بیعت به حضرت خلائق پناه، قطب آفاق، مرشد باستحقاق، شیخ ابواسحق ابراهیم بن شهریار کازرونی رضی الله عنه و ارضاء و کیفیت منازعت آن حضرت و

آغاز نسخه معدن الذرّ، اکادمی علوم مجارستان، بوداپست، ش. ۰۰۹۵ Perzsa O.

انجامه معدن الذرّ، اکادمی علوم مجارستان، بوداپست، ش. ۰۰۹۵ Perzsa O.

نقطة معدن الذرّ، اکادمی علوم مجارستان، بوداپست، ش. ۰۰۹۵ Perzsa O. گ. ۱۹۷

مهر کتابخانه اکادمی علوم مجارستان، بوداپست، بر آخرین برگ معدن الذرّ

